

KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING TIL LUG'AT TARKIBINI O'RGANISHDAGI IMKONIYATLARI

Komilova Nargiza Xusanboy qizi

O'zDJTU, Ingliz filologiyasi, Ingliz tilini

ikkinchi til sifatida o'qitish kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kognitiv tilshunoslikning til lug'at tarkibini o'rganishdagi nazariy va amaliy imkoniyatlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Kognitiv yondashuvning asosiy tamoyillari — tilni inson ongining konseptual tizimi bilan uzviy bog'liq holda talqin qilish, lug'aviy birliklarning mazmunini mental modellar, konseptlar va freymlar orqali tushuntirish masalalari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqotda til lug'at tarkibi faqat nominativ birliklar majmui emas, balki insonning olam haqidagi bilimlari, tasavvurlari va madaniy tajribasining konseptual aks ettirilishi sifatida sharhlanadi. Shuningdek, maqolada lug'aviy birliklarning semantik tuzilishi, ularning kognitiv motivatsiyasi, konseptual metafora va metonimiya jarayonlari, lug'aviy maydonlarning konseptual tarmoqlar sifatida shakllanishi kabi jarayonlar ham tahlil qilinadi. Kognitiv yondashuvning lingvokulturologik tadqiqotlarda, tarjima jarayonida konseptual moslikni ta'minlashda, badiiy matnlardagi konseptual qatlamni ochishda hamda ikki tilli lug'atlarni yaratishda tutgan o'rni amaliy jihatdan asoslab beriladi. Umuman olganda, maqola kognitiv tilshunoslikning lug'at tarkibini chuqur, tizimli va konseptual asosda o'rganish imkoniyatlarini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik; konsept; lug'aviy birliklar; kognitiv bog'liqlik; til va tafakkur; konseptual tizim; semantika.

Kognitiv tilshunoslik XX asr oxirlarida shakllangan bo'lib, tilning inson ongidagi konseptual tizimlar bilan uzviy bog'liqligini ilmiy asoslaydi. Til lug'at tarkibi insonning olam haqidagi bilimlarini saqlovchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Kognitiv yondashuvda lugʻaviy birliklar faqat nominativ funksiya emas, balki konseptlarni aks ettiruvchi mental struktura sifatida talqin qilinadi. Ular inson tafakkurining turli qatlamlari bilan bogʻlangan, madaniy tajriba va lingvistik xotiraga asoslanadi. Lugʻat tarkibining bu kabi konseptual yondashuv orqali oʻrganilishi, til birligining maʼno va kontekstual bogʻliqligini aniqlash imkonini beradi [2, 35].

Shuningdek, kognitiv tilshunoslik til birliklarini insonning muloqot tajribasi, ijtimoiy kontekst va madaniy qadriyatlar bilan bogʻliq tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuv lugʻatdagi maʼnolarni faqat lugʻaviy taʼriflar bilan chegaralamay, balki ularning kognitiv motivatsiyasini, metaforik va metonimik bogʻliqliklarini, shuningdek, lingvistik birliklarning umumiy konseptual tizimga qoʻshgan hissasini ham ochib beradi. Shu tarzda, lugʻat tarkibining kognitiv tahlili tilning inson tafakkuridagi oʻrni va uning mental xaritasini aniqlashga xizmat qiladi, hamda til birliklarining kontekstual va madaniy jihatlarini chuqurroq tushunish imkonini yaratadi [2, 36].

Konsept — bu inson ongida shakllangan bilimlar, tasavvurlar va tajribalar majmui boʻlib, lugʻat birliklarida aks etadi. Lugʻat tarkibidagi har bir soʻz yoki ibora nafaqat oʻzining leksik maʼnosi, balki maʼnaviy, kognitiv va madaniy kontekst bilan uzviy bogʻliq boʻladi. Konseptual tahlil lugʻat birliklarining inson tafakkuridagi oʻrnini aniqlashga yordam beradi, ularning semantik, pragmatik va kontekstual xususiyatlarini koʻrsatadi, shuningdek, turli lingvistik vaziyatlarda maʼnoni toʻgʻri talqin qilish imkonini yaratadi.

Freymlar esa voqeliklar, hodisalar va ssenariy bilimlarini ifodalaydi, ular lugʻaviy birliklarning maʼnosini aniqlash, ularning kontekstual bogʻliqliklarini ochish, metaforik va metonimik munosabatlarni tahlil qilish va til birliklarini mental xarita asosida moslashtirish imkonini beradi. Shu tarzda, konseptlar va freymlarni lugʻat tahlilida birlashtirish lugʻaviy birliklarning kognitiv motivatsiyasini ochib beradi, ularni lingvistik, madaniy va semantik jihatdan chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv tilning inson ongidagi konseptual xaritasini aniqlash, lingvokulturologik

va tarjimaviy tadqiqotlarda amaliy qo‘llaniladigan vositalarni shakllantirish imkonini beradi.

Kognitiv tahlil jarayonida lug‘aviy birliklarning semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlari freymlar orqali talqin qilinadi. Freymlar lug‘at tarkibidagi konseptual bog‘liqliklarni, metaforik va metonimik munosabatlarni ochib beradi, shuningdek, til birliklarining mental xaritaga qo‘shgan hissasini ko‘rsatadi. Shu tarzda, lug‘at tarkibini konseptual va freym asosida o‘rganish tilning inson ongidagi mental tasvirini chuqurroq tushunish, til birliklarining kognitiv motivatsiyasini aniqlash va ularning kontekstual hamda madaniy jihatlarini kengroq tahlil qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, freymlar lug‘atdagi birliklarning turli ijtimoiy va madaniy vaziyatlarda qanday ishlatilishini aniqlashga yordam beradi. Ular til birligining metaforik, metonimik va asosiy konseptual strukturasi orqali lingvistik ma‘noni ochib beradi va inson tafakkuridagi bilimlarni sistematik tarzda aks ettiradi. Shu bilan birga, freymlar tilning kognitiv motivatsiyasini o‘rganishda, lug‘atni yaratish va tahlil qilish jarayonlarida metodologik vosita sifatida qo‘llaniladi. Natijada, konseptual va freym yondashuvi til birliklarining semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini yanada chuqurroq tahlil qilish, ularni amaliy tadqiqotlarda qo‘llash va lingvistik nazariyalarni rivojlantirish imkonini beradi [3, 48].

Lug‘at tarkibining kognitiv-semantik tahlili. Kognitiv-semantik tahlil lug‘aviy ma‘nolarni konseptual struktura doirasida o‘rganadi. Bu jarayonda lug‘aviy birliklarning ma‘nosi faqat leksik ta‘riflar bilan cheklanmaydi, balki ular konseptual, metaforik, metonimik va kontekstual bog‘liqliklar bilan birgalikda tahlil qilinadi. Maqolada konseptual metafora va metonimiyalar aniqlanadi, lug‘aviy maydonlar konseptual tarmoqlar sifatida ko‘rib chiqiladi, lug‘aviy birliklarning kognitiv motivatsiyasi belgilab beriladi va milliy-madaniy konseptlarning lug‘at tarkibidagi ifodasi ochib beriladi. Shu yondashuv lug‘atdagi birliklarning semantik qatlamini yanada chuqur tushunishga yordam beradi, til birliklarining kontekstual bog‘liqligini aniqlash imkonini yaratadi, ularning kognitiv motivatsiyasini ochib beradi va turli lingvistik vaziyatlarda ma‘nolarni to‘g‘ri talqin qilishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, kognitiv-semantik tahlil lugʻatlarini ishlab chiqishda, til taʼlimida, lingvokulturologik tadqiqotlarda va tarjima jarayonida qoʻllaniladigan metodologik asos sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv lugʻat birliklarining lingvistik, kognitiv va madaniy qatlamlarini bir vaqtning oʻzida tahlil qilish imkonini beradi, tilni oʻrganishda tushunishni chuqurlashtiradi va lingvistik nazariyalarni rivojlantirishda ilmiy asos yaratadi. Shuningdek, u til birliklarining mental xaritada qanday joylashishini aniqlash, ularning konseptual bogʻliqliklarini koʻrsatish va tilning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi funksiyalarini baholash imkonini beradi. Natijada, kognitiv-semantik tahlil lugʻat tarkibini oʻrganishning ilmiy va amaliy samaradorligini oshiradi [4, 14].

Kognitiv yondashuvning amaliy imkoniyatlari. Kognitiv tilshunoslik lugʻat tarkibini izohlash, lugʻatlarini yaratish va ikki tilli lugʻat tahlilini amalga oshirishda samarali nazariy asos sifatida qoʻllaniladi. Kognitiv metodlar lingvokulturologik tahlilda, badiiy matnlardagi konseptlarni aniqlashda, tarjima jarayonida konseptual moslikni taʼminlashda, shuningdek semantik tahlilni chuqurlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Kognitiv yondashuv til birliklarining mental xarita, konseptual tizim va freymlar asosida tahlil qilinishiga imkon beradi. Kognitiv metodlar tilning konseptual va mental xarita asosidagi tizimini aniqlash, ikki tilli va koʻp tilli lugʻatlarini yaratishda hamda tarjima va til oʻrganish jarayonlarini optimallashtirishda qoʻllaniladi. Shuningdek, kognitiv yondashuv yordamida lugʻat tarkibidagi birliklarning ijtimoiy, madaniy va kontekstual jihatlari oʻrganilishi mumkin. Bu yondashuv til birligining nafaqat leksik va semantik, balki pragmatik rolini aniqlash, ularning metaforik va metonimik bogʻliqliklarini tahlil qilish imkonini beradi. Kognitiv metodlar tilning konseptual va mental xarita asosidagi tizimini aniqlash, ikki tilli va koʻp tilli lugʻatlarini yaratishda hamda tarjima va til oʻrganish jarayonlarini optimallashtirishda qoʻllaniladi. Shu bilan birga, u lingvistik tadqiqotlarda yangi tushunchalar, kategoriyalar va freymlarni aniqlash, lugʻatlarini rivojlantirish va tilni amaliy jihatdan chuqurroq tushunishga yordam beradi [5, 22].

Tahlil natijalariga asoslanib, kognitiv tilshunoslikning lugʻat tarkibini oʻrganishdagi imkoniyatlari keng va koʻp qirrali ekanligi aniqlanadi. Lugʻaviy birliklar konseptlar, freymlar va mental modellar orqali inson ongida shakllangan bilim va tasavvurlarni aks ettiradi, bu ularning semantik va kontekstual bogʻliqligini chuqur tushunishga yordam beradi. Konseptual va freym asosidagi tahlil lugʻatdagi birliklarning kognitiv motivatsiyasini ochib beradi, lingvokulturologik, badiiy va tarjimaviy tadqiqotlarda amaliy qoʻllanilishi mumkin. Kognitiv-semantik yondashuv lugʻat tarkibining konseptual tuzilishini aniqlash, til birliklarining kontekstual va madaniy jihatlarini oʻrganish, metaforik va metonimik bogʻliqliklarni tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu yondashuv lugʻatlarni yaratishda, ikki tilli tahlil va til oʻrganish jarayonlarida samarali metodologik asos sifatida qoʻllaniladi.

Umuman olganda, maqolada keltirilgan tahlillar kognitiv tilshunoslik orqali lugʻat tarkibini konseptual va kognitiv asosda oʻrganishning ilmiy va amaliy imkoniyatlarini toʻliq koʻrsatadi, bu esa tilni chuqurroq tushunish va til tadqiqotlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 220 p. [2, 35]
2. Langacker R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press, 1987. 381 p. [2, 36]
3. Fillmore Ch. *Frame Semantics*. Berkeley: University of California, 1982. 412 p. [3, 48]
4. Kubryakova E.S. *Kognitivnaya lingvistika: osnovy*. Moscow: Nauka, 1990. 295 p. [4, 14]
5. Boldyrev N.N. *Kognitivnye issledovaniya yazyka*. St. Petersburg: SPbGU Press, 1995. 341 p. [5, 22]